

УДК 373.51:37.032

І.В. Лов'янова

ПРОФЕСІЙНА СПРЯМОВАНІСТЬ НАВЧАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Резюме. У статті визначається сутність поняття "спрямованість особистості" та на його основі розглядаються підходи до розуміння поняття "професійна спрямованість". Проведено аналіз структурних компонентів професійної спрямованості та визначено можливі підходи до формування професійної спрямованості у старшому шкільному віці.

Ключові слова: професійна спрямованість, профільне навчання старшокласників.

Резюме. В статье определяется сущность понятия "направленность личности" и на его основе рассматриваются подходы к пониманию понятия "профессиональная направленность". Проведен анализ структурных компонентов профессиональной направленности и определены возможные подходы к формированию профессиональной направленности в старшем школьном возрасте.

Ключевые слова: профессиональная направленность, профильное обучение старшеклассников

Author: I. V. Lovyanova.

Title: The professional orientation of the education of senior pupils .

Summary. In the article the essence of concept "Orientation of personality" is determined and on its basis approaches to understanding of concept "Professional orientation". The analysis of structural components of the professional orientation is conducted and the possible approaches to formation of the professional orientation in senior school age.

Keywords: professional orientation, profile educating of senior pupils.

Постановка проблеми. Старшокласник стоїть на порозі самостійного трудового життя, життєтворчості в суспільстві. Психолого-педагогічні дослідження виявляють, що конституціональним у становленні особистості старшокласника є соціальне самовизначення – пріоритетна спрямованість і мотиви діяльності, від змісту та характеру яких залежать успішність навчальної діяльності й подальша життєтворчість. Випускник середньої загальноосвітньої школи повинен бути морально, психологічно, теоретично і практично підготовленим до життя та праці в умовах ринкової економіки.

Науково-теоретичні і прикладні дослідження останніх десятиліть (1980-2000-і роки) свідчать про зростаючу гостроту проблем особистісного і професійного самовизначення учнів старших класів, у період прийняття рішення про вибір подальшого життєвого і професійного шляхів (К. А. Абульханова-Славська, В. І. Журавльов, А. К. Маркова, Л. М. Мітіна, А. Б. Орлов, Є. М. Павлютенков, Н. С. Пряжников, І.Є.Шкабара та ін.).

Проведено ряд досліджень (Б. Г. Ананьєв, П. Я. Гальперін, К. М. Гуревич, Є. А. Клімов, О. М. Леонтєв, А. В. Мудрик, К. К. Платонов та ін.), у яких сформульовані теоретичні положення, що дозволяють повному підійти до питань вивчення, розвитку і формування як окремих якостей, що визначають готовність до професійної діяльності, так і готовності як цілісного утворення особистості.

Сьогодні, поряд із сучасною загальноосвітньою школою та її модифікаціями, функціонують гімназії, колежі, колегіуми, приватні й авторські навчальні заклади, навчально-виховні комплекси, ліцеї. Здійснення професійної орієнтації учнівської молоді (відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.06. 1994р. № 467-р) з метою нормативного регулювання ринку праці та забезпечення соціальної допомоги учням у свідомому професійному самовизначенні зумовило необхідність створення регіональних загальноосвітніх профільних шкіл, ліцеїв, у діяльності яких

було б передбачено здійснення допрофесійної підготовки на засадах науково-обґрунтованої профілізації змісту навчально-виховного процесу.

Проблемі професійного навчання школярів присвячені роботи відомих педагогів та психологів: Г. І. Ажикіна, С. Я. Батишева, І. П. Белєхова, А. А. Вайсбурга, І. А. Виниченка, А. І. Дьоміна, Д. П. Захаревича, В. Д. Златоустова, В. М. Казакевича, В. А. Кальнея, В. С. Капралової, В. С. Ледньова, М. І. Махмутова, М. М. Скаткіна, Б. М. Ступака, Н. Г. Ярошенка та ін. Але, значні зміни, які відбуваються останнім часом в нашому суспільстві, вимагають нових підходів до розв'язання та перевірки їх на відповідність вимогам життя [11].

Як свідчить практика у змісті загальної середньої освіти відсутні навчальні предмети, які б знайомили школярів із функціями професійної діяльності.

Тому особливого сенсу набуває професійна орієнтація старшокласників у зв'язку із введенням профільного навчання, оскільки програма профільного рівня передбачає вивчення предмета з орієнтацією на майбутню професію, наприклад, безпосередньо пов'язану з математикою або її застосуваннями.

Мета. Виходячи із аналізу дефініцій, з'ясувати сутність поняття «професійна спрямованість навчання» та можливості старшої профільної школи у процесі формування професійної спрямованості старшокласників.

Завдання. Визначити сутність поняття "спрямованість особистості" та на його основі розглянути поняття "професійна спрямованість", а також можливі підходи до формування професійної спрямованості у старшому шкільному віці на основі аналізу структурних компонентів професійної спрямованості.

Виклад основного матеріалу. Перш, ніж говорити про поняття "професійна спрямованість", необхідно визначити, у чому сутність поняття "спрямованість особистості". Поняття "спрямованість особистості" у вітчизняну психологію ввів С. Л. Рубінштейн у 1946 р. Він визначив її через

настанови і тенденції, потреби, інтереси і мотиви. С. Л. Рубінштейн розглядав спрямованість особистості як сукупність різних тенденцій, в основі яких лежать потреби, мотиви діяльності: "Проблема спрямованості – це, насамперед, питання про динамічні тенденції, що як мотиви визначають людську діяльність, самі, у свою чергу, визначаються її цілями і задачами" [13, с. 319]. Тобто, спрямованість розуміється як психічне вираження потреби, що, своєю чергою, породжує активність людини.

Спрямованість поєднує внутрішні психологічні умови, які обумовлюють соціальну активність людини, і нерозривно пов'язана з його участю в соціальних процесах. Її властивості розкриваються через вектор "мотив-мета", тобто за допомогою діяльності [16].

Тому професійна спрямованість може розглядатися як прояв загальної спрямованості особистості в праці. При цьому очевидно, що вона зберігає базові риси загальної спрямованості, але здобуває свою специфіку. В. Н. Мясіщев (1995) стверджує, що складові, пов'язані з трудовою діяльністю, мають найважливіше місце в загальній спрямованості особистості.

Багато західних учених розглядають професійну спрямованість як складний процес, невіддільний від розвитку особистості на самих ранніх її етапах (В. Гінзбург, І. Херма, Дж. Холланд). Ці підходи узагальнені в дисертаційному дослідженні Ю.А. Афонькіної [1].

Д. Сьюпер визначає професійну спрямованість як основний і необхідний фактор професійного розвитку, у його теорії яскраво представлені вікові періоди в процесі формування професійної спрямованості. А. Рої, спираючись на теорію "ієрархії потреб" А. Маслоу, визначає професійну спрямованість через інтереси, настанови і цінності особистості, тісно зв'язані з професійною діяльністю [1].

Ф. Генцберг, також виходячи з положень А. Маслоу, у структурі професійної спрямованості виділив дві основні групи факторів: фактори "збереження", дію яких порівняно з потребою в безпеці і спрямовано на

запобігання страждань, незручностей, дискомфорту, і фактори - "мотиватори", дію яких порівняно з потребою в самореалізації і спрямовано на досягнення цілей у рамках професійної діяльності [1].

В.А. Полянська стверджує, що професійна спрямованість – "... це складне явище, що визначає поведінку людини в професійному середовищі. При цьому складність даного явища обумовлюється особливостями професійної діяльності. Ці особливості виявляються в специфіці професійної спрямованості представників різних професій. Особливості професійної спрямованості полягають у загальних для всіх людей цінностях-цілях (здоров'я, любов, батьківщина, матеріальне благополуччя), але також мають свою специфіку і відрізняються засобами, настановами і стереотипами, професійними інтересами, схильностями й ідеалами, світоглядом і принципами" [10, с. 109].

Професійна спрямованість – це система стійких властивостей людини як теперішнього або майбутнього суб'єкта праці, які визначають його психологічний настрій, що забезпечують його активність щодо конструювання власної (потенційної або актуальної) професійної діяльності, що виступає рушійною силою професійного самовизначення [1].

Зауважимо, що у трактуванні поняття "професійна спрямованість" немає однозначного тлумачення. Автори підходять до його інтерпретації з позицій свого наукового пошуку. Так, О. С. Дубінчук визначає професійну спрямованість в освіті як орієнтацію на формування соціальної і психологічної спрямованості на професійну діяльність [3, с. 33].

Досліджуючи проблему реалізації професійної спрямованості навчання фізики студентів гірничих спеціальностей технічних вузів, Л. Г. Сергієнко характеризує професійну спрямованість формування особистості як інтегративну якість особистості [14, с. 1].

Дещо подібне трактування зустрічаємо в праці іншого дослідника [9, с. 2], який, вважаючи професійну спрямованість інтегральною якістю особистості, наголошує на необхідності виховувати у старшокласників такі її

складові, як: ідеали, потреби, інтереси, ціннісні орієнтації.

У працях Т. М. Малкової [7] та В. А. Якуніна [17] професійна спрямованість характеризується як узагальнена форма ставлення до професії, що складається з окремих локальних оцінок суб'єктом ступеня особистісної значущості (привабливості – непривабливості) різних аспектів професійної діяльності, її змісту та умов здійснення [7, с. 155].

О. Врублевська пропонує розглядати професійну спрямованість вивчення фізики як таку організацію навчання, яка забезпечує досягнення базових теоретичних знань, практичних умінь і навичок, необхідних майбутньому фахівцю для ефективного засвоєння дисциплін професійної підготовки (предметів спеціалізації), формування професійного мислення, професійної самосвідомості та професійної культури [2].

М. В. Опачко обґрунтовуючи поняття «професійне самовизначення» як інтегральну, динамічну складову розвитку особистості, в його структурі поряд з іншими характеристиками (професійна освіченість, професійна самосвідомість, професійні наміри) на першому місці виділяє професійну спрямованість (інтереси, мотиви, здібності) [8].

Як бачимо, всі ці трактування побудовані на різних підходах, серед яких можна виділити найголовніші: *психологічний, дидактичний та загально-педагогічний.*

Поняття професійної спрямованості як якості особистості розглянуто в роботах Н. В. Кузьміної, В. А. Сластьоніна, А. І. Щербакова, В. Д. Шадрикова. При цьому під професійною спрямованістю розуміється система мотивів, що спонукують людину до виконання професійних задач і професійного саморозвитку.

Згідно із В. Д. Шадриковим, професійна спрямованість складається на основі мотиваційної сфери людини і є "системою мотивів, що спонукають професіонала до виконання професійних задач і задач професійного розвитку. Як мотиви виступають потреби, інтереси, настанови, переконання, ідеали та інші психологічні утворення людини. Головна їхня особливість

полягає в тому, що вони задовольняються і реалізуються в процесі виконання професійної діяльності або розв'язування задач професійного розвитку" [12, с. 177].

В. А. Сластьонін вважає, що професійно-педагогічна спрямованість особистості є вирішальною ознакою професійної придатності до роботи вчителем. "Представляючи собою виборче відношення до дійсності й ієрархічну систему мотивів, спрямованість особистості будить і мобілізує сховані сили людини, сприяє формуванню в нього відповідних здібностей, професійно важливих особливостей мислення, волі, емоцій, характеру" [15, с. 8].

У роботах Н. В. Кузьміної професійна спрямованість розуміється як інтерес до професії і схильність нею займатися. Вона відзначає, що професійна спрямованість являє собою складне багатомірне утворення, що володіє визначеними властивостями (об'єктність, специфічність, узагальненість, валентність, задоволеність, опірність, стійкість, центральність і ін.) [6].

Професійну спрямованість можна розглядати як настанову на розвиток особистості відповідно до вимог діяльності. Професійна спрямованість не статичне поняття, оскільки розвиток супроводжує усе свідоме життя суб'єкта праці. Її можна охарактеризувати як фіксований на визначеному віковому етапі рівень професіоналізації. Отже, відповідно до цих рівнів і віку існують і різні рівні сформованості професійної спрямованості особистості [4].

В. А. Якунін [17] підкреслює, що в міру навчання й освоєння професійної діяльності представлення про різні її сторони змінюються, причому професійна спрямованість студентів (педвуз, спеціальність фізика) знижується від курсу до курсу, насамперед у зв'язку з усвідомленням низького суспільного престижу обраної спеціальності. У роботах В. А. Якунина і його учнів досліджуються взаємовідношення і взаємовплив мотиваційно-цільової основи навчання як фактору професійного становлення студентів і їхньої навчальної успішності. Формуванню професійної

спрямованості особистості буде сприяти професійно спрямоване навчання, характерною рисою якого є надання істотного впливу на формування мотивації навчальної діяльності і розвиток інтересу до майбутньої професії. При побудові процесу навчання у вищій школі професійна спрямованість навчання виступає як основний принцип, що дозволяє подолати протиріччя між теоретичним характером навчальних дисциплін і необхідністю практичного застосування знань у професійній діяльності.

Таким чином, слід відмітити, що термін "професійна спрямованість навчання" у сучасній психолого-педагогічній літературі і наукових працях найчастіше використовується стосовно до процесу навчання студентів вузів і пов'язаний з розв'язанням проблем професійної спрямованості навчальних дисциплін фундаментального циклу. У той час як розуміння професійної спрямованості як динамічного поняття, що змінюється з віком, дає можливість зробити висновок про те, що цілком коректно займатися питаннями формування професійної спрямованості старшокласників.

Визначити підходи до формування професійної спрямованості у старшому шкільному віці можливо, з нашої точки зору, на основі аналізу структурних компонентів професійної спрямованості.

Слід відмітити, що у психолого-педагогічній літературі у якості структурних компонентів професійної спрямованості дослідники виділяють наступні:

- О. М. Іванова, В. М. Парамзін, К. К. Платонов представляють у якості структурних компонентів професійної спрямованості інтереси, схильності, прагнення/наміри, мотиви і ціннісні орієнтації; К. К. Платонов, крім того, інтерес представляє як компонент, що спирається на знання і позитивні емоції, професійні ідеали, якості, що характеризують професіонала.

- Е. Ф. Зеєр, з одного боку, співзвучний з позицією розглянутою вище, з іншого боку – виділяючи компоненти професійної спрямованості, він

представляє їх ієрархію: 1) мотиви (наміру, інтереси, схильності, ідеали); 2) ціннісні орієнтації (зміст праці, заробітна плата, добробут, кваліфікація, кар'єра, соціальний стан); 3) професійна позиція (відношення до професії, установки, чекання, готовність до професійного розвитку); 4) соціально-професійний статус.

- О. В. Гринько розглядає професійну спрямованість як психологічний механізм професійного розвитку особистості і професійної самосвідомості, таким чином професійна спрямованість містить у собі ціннісно-мотиваційну сферу, самоактуалізацію й усвідомлене відношення до себе як до майбутнього суб'єкта професійної діяльності [16].

Все вище зазначене дає підстави передбачати, що старший шкільний вік є найбільш сприятливим, щодо виявлення схильності, прагнень/намірів та формування інтересів, мотивів і ціннісних орієнтацій старшокласників у напрямку їх професійного самовизначення

Введення профільного навчання докорінно змінює діяльність школи, оскільки дозволяє «наблизити» освітній процес до потреб учня. Задачами профільного навчання стає: підвищення інтересу учнів до знань за обраним профілем; розвиток і формування якостей особистості майбутнього спеціаліста (інтелектуальних, комунікативних, творчих здібностей); орієнтація учнів на майбутню професію; підготовка до продовження освіти у вищій школі; спрямованість профільного навчання на побудову особистісно-орієнтованого освітнього простору в якому учень самостійно вибудовує траєкторію освіти у соціокультурному просторі.

Аналіз дисертаційних досліджень, пов'язаних із організацією профільного навчання учнів середньої школи дає змогу виділити низку досліджень, в яких розкриваються фактори формування стійкого інтересу студентів коледжу до обраної професії (А. Д. Шаповалов), методика та педагогічні умови готовності старшокласників до професійного самовизначення в умовах профільного навчання (Н. К. Мартіна, А. В. Гапоненко, М. Е. Кожевникова), формування професійних намірів

старшокласників в умовах профільного навчання (М. І. Губанова), поетапна (профвідбір, профорієнтація, профадаптація) підготовка старшокласників до педагогічної професії вчителя фізики в багатопрофільному ліцеї (Н. В. Кнорр), початкова загально педагогічна підготовка з метою формування у старшокласників інтересу до педагогічної діяльності на матеріалі профільних педагогічних класів (Т. Г. Мухіна), організаційно педагогічне забезпечення розвитку математичних здібностей школярів у процесі профільної диференціації (С. М. Макарова)

Також профілізація навчання і початкова професійна підготовка є обов'язковим компонентом неповної і загальної середньої освіти у ведучих закордонних країнах і в Росії. В цих країнах одним з напрямків удосконалювання підготовки випускників є перехід до профільного навчання, що покликано створити умови для професійного самовизначення учнів як складової частини їхнього цілісного життєвого самовизначення й адаптації до сучасного ринку праці, обумовлених ходом суспільного розвитку [5].

Висновки. Підсумовуючи, слід відмітити, що проведений аналіз дефініцій щодо предмету дослідження ще раз підкреслює актуальність проблеми професійної спрямованості навчання, яка не вперше досліджується з різних точок зору, таких як: психологічна, дидактична, загально-педагогічна. Автори підходять до інтерпретації поняття з позицій свого наукового пошуку. Проте головною ознакою професійної спрямованості більшість авторів вважають, що це поняття не є статичним і змінюється відповідно рівню професіоналізації на певному віковому етапі. А це дає змогу стверджувати, що певні характеристики професійної спрямованості особистості такі, як мотив, ціннісні орієнтації, самоактуалізація можуть і повинні бути сформовані у старшокласників. На нашу думку, професійна спрямованість навчання (навчання орієнтованого на формування ключових характеристик професійної спрямованості особистості) може бути реалізована завдяки запровадженню профільної старшої школи і реалізації в

освітньому процесі завдань профільного навчання. До можливих шляхів професійної спрямованості навчання можна віднести: підготовку учнів до свідомого вибору профілю навчання; формування стійких мотивів вивчення шкільних дисциплін, які для даного напрямку підготовки на являються профільними; організацію засвоєння знань і досвіду діяльності через призму ціннісних орієнтацій старшокласників. У всебічних психолого-педагогічних обґрунтуваннях зазначених шляхів ми вбачаємо перспективи подальших досліджень щодо професійної спрямованості навчання старшокласників.

Література.

1. Афонькина Ю. А. Генезис профессиональной направленности: автореф. дис. ... д-ра психолог. наук / Ю.А. Афонькина. – СПб, 2003. – 33 с.
2. Врублевська О. Професійна спрямованість вивчення фізики в техніко-економічному коледжі / Оксана Врублевська // Вісник Львів. ун-ту: Серія педагогічна. – Львів, 2003. – Вип. 17. – С. 142-147.
3. Дубінчук О. С. Диференціація змісту математичної освіти в училищах різних професійних напрямів / О. С. Дубінчук // Диференційоване навчання у закладах профтехосвіти: Наук. - метод. зб. – К., 1992. – С. 32-37.
4. Зыбина Л. Н. Особенности проявления профессиональной направленности личности в период обучения в вузе / Зыбина Людмила Николаевна // Материалы международной заочной научно-практической конференции "Человек в современном обществе: вопросы психологии". – Новосибирск, 2010. – С. 121-123.
5. Кохужева Р. Б. Формирование готовности выпускников общеобразовательных школ к продолжению математического образования в вузе: автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Орел, 2008. – 19 с.
6. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Кузьмина Н.В. – М.: Высш. шк., 1990. – 119с.
7. Малкова Т. Формування професійної спрямованості у слухачів вищих навчальних закладів системи МВС / Т. Малкова // Неперервна професійна

- освіта: теорія і практика. – К., 2002. – Вип. 1(5). – С. 17-23.
8. Опачко М.В. Професійна орієнтація учнів в процесі розв'язування задач фізико-технічного змісту: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.02 / М. В. Опачко – К., 2001. – 215 с.
 9. Осадчий С. В. Формування професійної спрямованості старшокласників у процесі вивчення електронно-обчислювальної техніки: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.02. / С. В. Осадчий. – К., 1999. – 22 с.
 10. Полянская В. А. Профессиональная направленность студентов-юристов и ее динамика на начальном этапе освоения юридической деятельности: дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.06. / В. А. Полянская. – М., 2004. – 208 с.
 11. Пригодій М. А. Профільне та початкове професійне навчання з електротехніки в загальноосвітній школі: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.02 / Микола Анатолійович Пригодій. — К., 1999. – 20 с.
 12. Профессионализация предметной подготовки учителя математики в педагогическом вузе / [Афанасьев В.В., Поваренков Ю.П., Смирнов Е.И., Шадриков В.Д.]: Монография. – Ярославль: Изд-во ЯГПУ, 2000. – 389 с.
 13. Рубинштейн, С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2002. – 519 с.
 14. Сергієнко Л. Г. Реалізація професійної спрямованості навчання фізики студентів гірничих спеціальностей технічних вузів: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.02. / Л. Г. Сергієнко. – К., 1997. – 24 с.
 15. Слостенин В.А. Формирование личности учителя советской школы в процессе профессиональной подготовки / В. А. Слостенин. – М.: Просвещение, 1976. – 160 с
 16. Шмидт М. А. Исследование структуры профессиональной направленности личности / М.А. Шмидт // Вопросы современной науки и практики. – 2009. - №10(24). – С. 12-21. – Режим доступа к статье: <http://vernadsky.tstu.ru/ru/vjpusk/2009/vjpusk-10.php>
 17. Якунин В.А. Педагогическая психология: Учеб. Пособие / В. А. Якунин. – СПб.: Изд-во «Полиус», 1998. – 639 с.